

ТРИТЕ ЖИВОТА НА ЛУИ ДАЙЕР

Зоя Апостолова
Марк Летау
Светослав Стефанов

БЛАГОДАРНОСТИ

Авторите изказват специална благодарност на Дружество „Вариант 5“, Швейцария, за съществената помощ и подкрепа, оказана при подготовката и издаването на книгата.

Специални благодарности и на Людмила Марталер-Славова и Радостин Желев за прекрасните преводи от немски и френски език.

И накрая, но не на последно място, изключителни благодарности на Луи Коста Айер, внук на Луи-Емил Айер, за неговия жив интерес и участие при подготовката на тази книга.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
Първа глава	
Живот, дарен на БЪЛГАРИЯ	
ИЛИ КАК ЕДИН ШВЕЙЦАРЕЦ ИЗБРА ДА СТАНЕ БЪЛГАРИН	11
Втора глава	
Нов живот в нова БЪЛГАРИЯ	
ИЛИ КАК ЛУИ АЙЕР ВЪЗКРЪСНА, НО ОСТАНА ВСЕ ТАКА НЕПОЗНАТ	73
Трета глава	
НЕПОЗНАТ, НО СТРАННО БЛИЗЪК	
ИЛИ ЗАЩО ШВЕЙЦАРИЯ НЕХАЕ ЗА СВОЯ ГЕРОЙ	101
ЛУИ-ЕМИЛ АЙЕР И НЕГОВОТО ВРЕМЕ	109
ПОСЛЕСЛОВ.....	119

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИДЕАЛНИЯТ НАЦИОНАЛЕН ГЕРОЙ.....	127
ИЗВАДКИ ОТ „ЗА БЪЛГАРИЯ“	141
ЗА АВТОРИТЕ.....	159

ПРЕДГОВОР

Има много личности, които са оставили дълбоки следи в историята на собствения си народ. Много са и тези, които са оставили диря в историята както на своя, така и на други народи. Далеч по-малко са онези, които са останали в паметта на чужда страна и чужд народ, а са напълно непознати в родината си. Такава личност е Луи Айер, швейцарският учител по гимнастика, прекарал по-голямата част от съзнателния си живот в България и приключил земния си път в редовете на българската армия по бойните полета на Първата световна война.

Роден през 1865 г. във френскоезичната част на Швейцария, той пристига през 1894 г. в България по силата на споразумение, довело в новоосвободената държава с договори за по две години 10 швейцарски учители по гимнастика и телесно възпитание. Тяхната пряка задача е да поставят основите на модерното училищно спортно образование и така да допринесат за по-бързото връщане на България в лоното на европейската цивилизация, от която тя е била изолирана по стечение на историческите обстоятелства в продължение на близо пет века.

Идването на швейцарските учители е ярко проявление от две разнопосочни тенденции, типични за края на XIX в. – новоосвободена България внася интелект и капитал, от които отчаяно се нуждае след векове под чужда власт, а Швейцария щедро изнася и от двете. Илюстрация на тази тенденция е, че първата ВЕЦ в България, а и на Балканите изобщо – ВЕЦ „Панчарево“, пусната в експлоатация през 1900 г., е изградена с участието на две швейцарски компании – „Оерликон“ и „Пикард & Пикте“; че първите

паркове в страната са дело на швейцарците Даниел Неф, създал Борисовата градина в София, и Люсиен Шевала, проектирал и изградил Цар-Симеоновата градина в Пловдив; че десетки швейцарски инженери и архитекти тогава идват и работят в България.

Луи Айер и неговите девет колеги са още едно проявление на тази тенденция, по силата на която в края на XIX в. в България пристигат, за да преподават в средните училища, стотици чужденци – чехи, хървати, руснаци, унгарци, немци, австрийци и др. Само в Габровската гимназия например, където е разпределен един от швейцарските учители по гимнастика, в края на XIX и началото на XX в. са преподавали общо, макар и не едновременно, 26 чужденци. Същото, в подобна или в по-малка степен, се отнася за повечето големи училища в средните и големите български градове.

Веднъж пристигнали в България, някои от швейцарските учители съвестно изпълняват задълженията си по договор, след което си тръгват, други продължават да учителстват още няколко години, а четирима остават доживот свързани със страната. Приносът им за развитието на нова България е оценен високо още от техните съвременници. Забележителен е фактът, че през 1931 г. Народното събрание приема специален закон, с който швейцарските учители по гимнастика и техните наследници получават народни пенсии – чест, оказвана само на поборници, опълченци и герои от войните.

Превратностите на историята обаче не ги подминават. Ако до Втората световна война швейцарските учители се ползват с уважение както поради приноса им за телесното възпитание на младите българи, така и поради активното им участие в създаването и развитието на гимнастическите дружества в страната, обединени в края на XIX в. в съюз „Юнак“, то след 1944 г. имената им потъват в забвение. А това е логично, тъй като съюзът е заклеймен като фашистка организация и новата комунистическа власт се заема да изтрие всичко, свързано с него, от паметта на новите поколения. Швейцария пък, макар и неутрална, остава отвъд Желязната завеса. Така в повечето книги, учебници и то-

мове, посветени на историята на спортното дело в България, издавани от края на 40-те до края на 80-те години, с минимални изключения дейността на швейцарските учители е сведена до бележка под линия или до няколко кратки изречения с повтаряща се обща информация.

Все пак едно име се споменава малко по-често – Луи Айер. Учителствал последователно в Лом, Силистра и Русе, той безспорно е сред основателите на спортното движение в България. Той е и сред ревностните защитници на българската кауза по време на войните от началото на ХХ в., но това, което в очите на следващите поколения го поставя на едно стъпало над останалите чужденци, приели България за своя втора родина, е фактът, че е загинал на фронта като доброволец в редовете на българската армия преди точно 100 години.

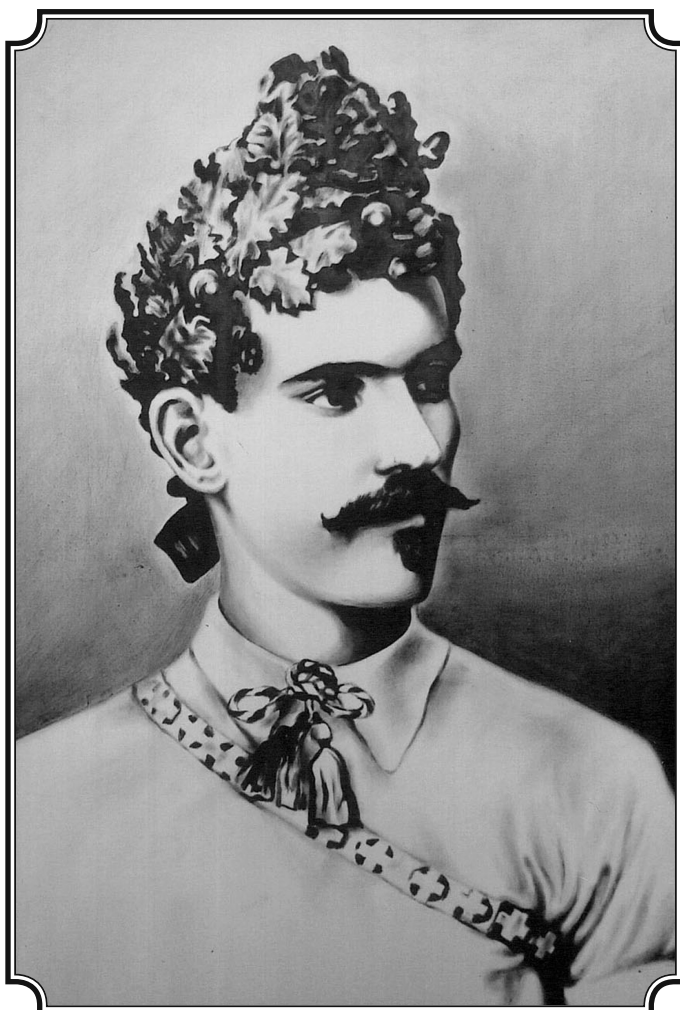
Това вероятно е и причината след падането на комунизма и табутата през 1989 г. възраждането на паметта за началото на българското спортно движение да се съсредоточи именно върху Луи Айер. Обективността обаче изисква личността и съдбата му да не бъдат сляпо героизирани. По думите на доц. Лозан Митев, специалист по история на спортното дело в България, през последните десетилетия Айер е леко преекспониран за сметка на не по-малко заслужилите негови колеги Даниел Бланшу, Алоис Бюнтер (папа Бюнтер) и Жак Фардел, както и на първия български олимпийец Шарл Шампо, като обикновено човекът Айер остава на заден план за сметка на героя Айер.

Без съмнение Луи Айер е личност с няколко образа, създадени в различно време и под различни въздействия. Именно върху тези образи се опитва да хвърли светлина настоящата книга.

ПЪРВА ГЛАВА

ЖИВОТ, ДАРЕН НА БЪЛГАРИЯ
ИЛИ КАК ЕДИН ШВЕЙЦАРЕЦ ИЗБРА ДА СТАНЕ БЪЛГАРИН

Зоя Апостолова

ЕДНО ТРУДНО НАЧАЛО

След почти пет века под османска власт през 1878 г. българите получават така дълго мечтаната свобода и поемат по нов път в своето политическо, икономическо и културно развитие. С ускорени темпове през следващите десетилетия започва изграждането на законодателната база на младата държава, полагат се основите на администрацията, поставя се началото на транспортна мрежа, която да свърже българските земи със съседите и останалия свят, строят се железопътни линии, модернизират се пристанища. София е обявена за столица на България с идеята да се превърне в обединителен център за българите, останали извън пределите на родината по силата на Берлинския договор.

През първите две десетилетия на самостоятелно развитие българските правителства полагат грижи и за културния и просветния подем на страната. Започва цялостна модернизация на образованието, читалищата подновяват обществената си дейност, започват да излизат вестници и списания, основават се дружества с разнообразни функции и цели. През 1888 г. е открито Софийското висше училище, прераснало по-късно в Софийски университет. Полагат се грижи за изграждането на битово-хигиенна култура на населението, създават се общински здравни служби, започва постепенното благоустрояване на градовете, повечето от които до този момент имат типичен ориенталски вид¹.

Тази обстановка на икономически и духовен подем спомага за развитието и на спорта. Непосредствено след Освобождението като израз на дълбоките политически, икономически и социални промени, настъпващи в живота на българския народ, се създават първите гимнастически дружества². Те полагат основите на бъдещите организации за физическо възпитание. Първоначалният подтик е свързан и със стремежа да се подражава на европейските страни, с които България вече опитва да се мери. Център на изграждането на тези дружества става София.

По това време „по-издигнатото в културно отношение общество в столицата е многолико: старите софиянци съвършено се губят между множеството пришълци – пише Константин Иречек. Тук има възпитаници на руски, френски, немски, австрийски (хърватски и чешки) училища, на американския „Робърт колеж“ в Цариград, на френския лицей „Галата“³. Към тях трябва да прибавим и чужденците, пристигнали по различни причини – като членове на дипломатически мисии, търговци, занаятчии, чиновници в различни министерства, учители, офицери, печатари, пощенски служители и др. Сред първите дошли в нова България, за да създават паркове, да проектират и строят сгради, да развиват бизнес, да основават спортни и благотворителни дружества, са и швейцарците⁴.

Началото на физическото обучение и модерния спорт в България е поставено именно от група швейцарски учители. Особено интересно е как се стига до това. През юли 1893 г. Георги Живков, министър на просветата в правителството на Стефан Стамболов, тръгва на обиколка из няколко държави в Западна Европа, за да се запознае с уредбата и с управлението на училищата и университетите там, а и да научи повече за живота на българските студенти в тях. След като посещава Будапеща, Виена и Прага в тогавашна Австро-Унгария, Лайпциг и Берлин в Германия, той стига до Лозана, столицата на кантон Во в Швейцария.

Министърът се озовава в Лозана, едва ли случайно, когато там се провежда събор на гимнастическите дружества от кантона. По покана на г-н Йозен Рюфи, лектор в Лозанския университет и кантонален министър на просветата, както и на управителния съвет на кантоналния гимнастически съюз министър Живков прекарва трите дни на събора в ложата на почетните гости, откъдето наблюдава игрите, и с молив и лист в ръка отбелязва всичко, което му е направило впечатление. Той присъства и на церемонията при закриването на събора и раздаването на наградите и венците на отличилите се гимнастици.

Възхитен от всичко, разиграло се пред очите му, министър Живков се обръща към г-н Рюфи с молба да посредничи пред

управителното тяло на кантоналната гимнастическа организация за изпращането на няколко опитни гимнастици за учители в средните училища в България. Върху решението на Живков влияние оказва и едно негово посещение на урок по гимнастика в местния колеж. Той е проведен от Даниел Бланшу, а министър Живков остава с отлични впечатления и от учителя, и от самия урок⁵.

Йожен Рюфи откликва на молбата на министър Живков и през август 1893 г. всички дружества от кантон Во получават покани от управителния съвет за записване на доброволци за учители по гимнастика в България. Отзовават се 25 души. Българската държава от своя страна поставя известни условия. Тя изисква бъдещите швейцарски учители да подпишат договор, че ще работят в страната най-малко две години срещу 300 лв. месечна заплата. Положителният отговор на швейцарците идва бързо.

В края на април 1894 г. управителният съвет на дружествата от кантон Во организира за доброволците петнайсетдневен гимнастически курс, за да се провери тяхната опитност и да им бъдат дадени последни наставления преди заминаването за България. На курса се явяват 20 души, 10 от тях издържат изпита с отличие, а за България заминават 9. Избраните са Алоис Бюнтер от Енетбюрген, кантон Унтервалден; Даниел Бланшу от Лозана, кантон Во; Жак Фардел от Ньошател; Луи Айер от Веве, кантон Во; Жорж дьо Режибюс от Пайерн, кантон Во; Шарл Шампо от Аарау; Огюст Векер от Обон, кантон Во; Емил Кюпфер от Пайерн, кантон Во, и Виктор Роберти от Мудон, кантон Во.

На 8 май 1894 г. (20 май нов стил) швейцарските учители потеглят с влак към България, а на 13 май (25 май н. ст.) пристигат на Софийската гара, където са посрещнати от представители на Министерството на просветата. Още там те разбират, че два месеца по-рано в България е пристигнал и е бил назначен за учител по гимнастика в Русенската мъжка гимназия техният съотечественик Шарл Дюванел от Ньошател. Именно той е бил причината техният десети колега, издържал изпита в Лозана, да си остане у дома.

Швейцарските учители по гимнастика след пристигането им в София на 13 май 1894 г. От ляво надясно: първи ред – Огюст Векер, Емил Кюпфер; втори ред – Шарл Дюванел, Виктор Роберти, Шарл Шампо, Алоис Бюнтер, Жорж дьо Режибюс; трети ред – придружавалият ги Жорж Рамю, Жак Фардел, Луи Айер, Даниел Бланшу и посрещналият ги в София проф. Алфред Оген.

Доброволците бързо биват разпределени по училища из цялата страна и до края на месеца потеглят към определените им градове. Част от тях заминават да работят в педагогическите училища: Даниел Бланшу в Кюстендил, Жак Фардел в Казанлък, Луи Айер в Лом, Виктор Роберти в Силистра, а други – в мъжките гимназии: Алоис Бюнтер в Търново, Огюст Векер в Пловдив, Жорж дьо Режибюс във Варна, Емил Кюпфер в Габрово и Шарл Шампо в София.

Първите учители по физическо възпитание на българския народ и същевременно пионери на юнашката организация поемат от София за определените им градове с коне и каруци, а някои са принудени да ходят и пеша. Разпределените в Северна България минават през Шипченския и Петроханския проход, а пътуващите за Южна България – по трасето София – Пловдив. „Пътува-

нето беше трудно, но пълно с радост и надежди. Ние се радвахме, казват те, защото знаехме, че носим нова култура за новото ни отечество България. Не можете да си представите, казва дядо Бюнтер, какъв запас от сили и енергия бликаше тогава от моите корави мишци – за работа! Аз копнеех час по-скоро да се видя в Търново и да почна уредбата на салон, игрище и пр., и пр. Но язика и неизвестността ме ужасно измъчваха...“⁶

В началото на юни всички вече са пристигнали в определените им градове и училища и се захващат за работа. Швейцарците трябва да се справят с изключително лоши условия – не само липсват зали и игрища, но няма и почти никакво спортно оборудване и пособия. Някои от тях носят футболни топки, боксови ръкавици, саби и др., но повечето са принудени да импровизират на място.

Освен всичко друго ги застига и политическата злоба на деня. В опит допълнително да дискредитира вече поотслабеното правителство на Стефан Стамболов опозицията твърди от страниците на в-к „Свободно слово“, че поканените учители са „взети просто от улицата и без никакво образование“, но за сметка на това ще получават с по 100 лв. по-високи заплати от българските си колеги⁷. Злостният памфлет дори предлага швейцарците да дадат 1–2 циркови представления „на Ючбунарския събор в София, гдето могат да изкажат изкуството си и да изкарат поне прогонните, които ще им се платят“⁸. Макар и да е ясно, че става дума за откровено политическа атака, която няма нищо общо с качествата и способностите на швейцарските учители, техният сънародник Алфред Оден, преподавател по френски език във Висшето училище, издига глас в тяхна защита от страниците на издаваното от д-р Кръстев списание „Мисъл“. „Непростимо е, пише той, водени от политически пристрастия да се държат дебелашки непочтително и надменно спрямо с нищо непредизвикали ги хора, които самите те са поканили в собствената си страна.“⁹

Въпреки трудностите от обективно и субективно естество швейцарските учители до един изпълняват сключените догово-

ри. Изключение прави само пристигналият в България с жена си Виктор Роберти, който на 18 август 1895 г. умира в Бургас. Там е и погребан, „без да може мила майка и баща да го оплачат“¹⁰, а след погребението жена му се връща в Швейцария.

Двама си тръгват непосредствено след изтичането на двугодишните им договори. През юли 1896 г. Огюст Векер напуска България поради конфликт с директора на Пловдивската мъжка гимназия, а месец по-късно Жорж дьо Режибюс заминава за Швейцария заради смъртта на майка си и повече не се връща.

През 1897 г. обратен към Швейцария потеглят Емил Кюпфер и Шарл Шампо. За Кюпфер се твърди, че за три години не е могъл да свикне нито с габровския начин на живот, нито с мизерните условия на работа, нито с липсата на помещения и уреди за преподаване на физическо възпитание. По-вероятно е обаче той да се върнал в родината си, тъй като е получил примамливо предложение за работа в университета в Морж, кантон Во, където по-късно става професор по нови езици¹¹. Шарл Шампо пък заминава, за да присъства на Федералния събор на гимнастическите дружества. Той също повече не се връща в България, тъй като малко по-рано е контузил сериозно дясното си бедро и не е можел повече да извършва сериозни физически упражнения.

През декември 1899 г. Шарл Дюванел напуска Русе, прекосява река Дунав и се установява в Гюргево, Румъния, където започва работа като учител по гимнастика в местното четирикласно реално училище. Причина за това става едно мъмрене от Министерството на просветата и намаляване на заплатата му.¹²

Като цяло въпреки тежките условия за работа швейцарските учители изпълняват задълженията си със завидно усърдие и по-голямата част от тях дори продължават договорите си след изтичането на първоначалния двугодишен срок. По време на престоя си в България те изучават българските народни игри и ги приспособяват към методите на гимнастиката, някои стават автори на помагала и ръководства. Сред големите им приноси е създаването на гимнастически дружества, чиято цел е да работят за спортното развитие на българите. В тази инициатива се включ-

ват както стотици учители, така и немалко обикновени граждани от цялата страна. Важна роля за нейното развитие изиграва и Окръжно №4425 от 16 май 1897 г. на министъра на просветата Константин Величков. В него той апелира към обществеността за съдействие при основаването на гимнастически дружества в училищата, тъй като те спомагат за развитието на физическите и умствените сили на младежта, която той окачествява като „най-голямото богатство на народа“.

КЪСМЕТЪТ НА ГРАД ЛОМ

Лом е сред градовете, които имат най-голям късмет при разпределението на швейцарските учители в страната, защото там е изпратен Луи Айер. Градът обаче е заслужил късмета си, тъй като има традиции в просветното и културното дело, а е и икономически добре развит.

Макар да се гордее с корените си от времето на траките и римляните, днешният Лом е създаден по време на османското владичество, вероятно в края на XVII в. За пръв път той се споменава в османските регистри през 1704 г. под името Лом паланка, но икономическият му възход започва през първата половина на XIX в. с развитието на корабоплаването по река Дунав.

Сериозен тласък в икономическото и културното развитие на целия район от Дунав до Стара планина дава откриването през 1838 г. в Лом на първото скеле (пристанище) на българския дунавски бряг от страна на Австро-унгарското параходно дружество. В резултат на това през следващите години се установяват редовни параходни връзки между земите от Долния Дунав и Средна Европа. Лом се изпълва с чужденци – представители на фирми, комисионери и посредници, а австрийската търговия оказва силно влияние върху развитието на града и неговата околност¹³.

Благодарение на това Лом изпреварва по стопанска активност такива стари градски центрове като Видин, Свищов, Шу-

мен и др¹⁴. Логично след Освобождението градът, наброяващ около 8000 жители, бързо се превръща в своеобразно дунавско пристанище на новата столица София, с която го свързват новопостроени пътища¹⁵.

Паралелно с икономическото развитие вървят и просветният и културният възход на града. През 1849 г. „Цариградски вестник“ отбелязва, че ломчани откликват с голяма ревност и родолюбие на повелята на времето за създаване на модерни училища на мястото на вече изживените килийни. Повод за това твърдение става откритото в града Първо взаимно училище от видния възрожденски деец Кръстьо Пишурка. През 1856 г. неговият ученик Никола Първанов, завършил Историко-филологическия факултет на Белградския университет, го преустройва в класно, а през 1860 г. е отворено и девическо училище.

Пак по инициатива на Кръстьо Пишурка в Лом е създадено и читалище, едно от първите в страната. На неговата сцена през 1856 г. се играят някои от първите български театрални представления – „Многострадална Геновева“ по Кристоф фон Шмид и „Велизарий“ по едноименната опера на Гаетано Доницети. В Лом са създадени и първото българско женско дружество и първото младежко ученическо дружество.

На скромния учителски труд се дължи и забележителният факт, че още през 1873 г., т.е. 5 години преди Освобождението, в Ломската кааза съществуват 25 училища, в които учат по официални данни 747 момчета и 40 момичета. С подобни успехи в учебното дело по онова време могат да се похвалят малко градове и каази¹⁶. На класното училище в града още тогава се гледа като на непълна гимназия, а с блестящата си подготовка, широка ерудиция и задълбочени филологически знания главният учител Никола Първанов привлича младежи от цяла Северна България. Високият престиж на Ломското класно училище се поддържа и от завършилия гимназия в Прага Никола Попов, бъдещия виден общественик и етнограф Димитър Маринов, учил в Цариград и в Белград, както и от други учени мъже¹⁷.

На този фон предложението на Марин Дринов от 25 юли 1878 г. за създаване на гимназия в Лом цели – напълно логично – да узакони едно вече съществуващо положение и местното класно училище официално да стане гимназия¹⁸. Или както пише в Юбилеен сборник „Един век вярна служба на народа“, решението на Отдела за народно просвещение не е плод на случайно хрумване. То е породено и от факта, че по онова време в България все още са малко градовете, в които съществуват необходимите условия за нормално функциониране на средни училища, а Лом със своите около 8000 жители, оживена търговия, активни контакти с Централна Европа и удобно географско положение е точно такъв¹⁹.

На 2 ноември 1882 г. новата сграда на гимназията е официално открита в присъствието на княз Александър Батенберг²⁰. През следващите години училището добива популярност благодарение на грижливо подобрения учителски състав. Повечето преподаватели са завършили престижни руски или западноевропейски университети, притежават респектиращи знания по своите специалности и широка обща култура. Шест години по-късно училището прави още една крачка напред в своето развитие. През 1888 г. Ломската реална гимназия е преобразувана в Държавно педагогическо училище. За негов пръв директор е назначен Тодор Митев, възпитаник на Виенската педагогическа школа, който е чудесно подготвен, за да ръководи едно голямо училище по модерен за времето си начин. Именно в това училище през късната пролет на 1894 г. е изпратен като учител по гимнастика Луи Айер.

Роден на 17 ноември 1865 г. в село Бе, кантон Во, Луи-Емиа Айер израства в градчето Вева, също във Во, където родителите му се местят, когато е съвсем малък. Там постъпва в училище и в края на всяка учебна година е награждаван. Същевременно той като активен спортист влиза в местното гимнастическо дружество „Млади патриоти“. През свободното си време е винаги в гимнастическия салон, където бързо става любимец на другарите си.